

Waarom een beroep op je geweten **geen gewoonte moet worden**

Het geweten ligt anno 2016 onder vuur. Veel mensen ervaren bevrijding wanneer iemand zich beroept op zijn geweten. Zulke mensen kunnen alle kanten op! Op Twitter voerde ik eens een discussie over het beroep op hun geweten door weigerambtenaren. Mijn stelling was dat we, los van hoe we denken over het 'homohuwelijk', blij mogen zijn dat er mensen zijn voor wie het geweten een moreel ijkpunt is. Al snel kwamen er negatieve reacties. Iemand twitterde: "Je kunt met het geweten overal heen. Ook de Nazi's beriepen zich op hun geweten".

Kompasnaald

Nu kun je veel zeggen over de Nazi's (bijvoorbeeld dat sommigen zich op hun geloof beriepen) maar niet dat zij zich op hun geweten beriepen. Bij de Neurenbergse processen verdedigden hooggeplaatste Nazi's zich juist met een beroep op hun plicht en was het de *rechter* die de beschuldigen wees op het feit dat zij ook nog een geweten hebben.

Sommigen zullen anno 2016 terugverlangen naar de tijd dat rechters verdachten opriepen om naar hun geweten te luisteren. Want hoewel het volgens sommige psychologen en biologen slechts gaat om de stem van je ouders, de gemeenschap of je instinct, is

het geweten volgens de meeste filosofische en theologische tradities iets heel waardevols, misschien wel uniek voor de mens: een hoogsteigen moreel oriëntatievermogen, dat net zoals een kompasnaald niet naar zichzelf wijst maar naar een objectieve werkelijkheid buiten zichzelf. God, de natuur, de menselijke natuur, de menselijke bestemming. Het geweten vertelt je met soms ongebruikelijke kracht dat je bepaalde dingen écht niet moet doen, het 'voelt niet goed', 'er knaaft iets', je 'hebt ergens geen vrede mee'.

Geweten is intussen bepaald niet hetzelfde als 'gevoelens'. In vrijwel alle landen waar het woord een rol speelt, blijkt het een element van 'weten' te bevatten, en dat niet alleen: samen-weten, van het Latijnse 'conscience' tot het Scandinavische 'samvete' toe. Het geweten impliceert zowel het vermogen als de bereidheid van het morele individu om samen-te-weten met anderen, samen met een ons overstijgende werkelijkheid, met de 'rode draad' in ons leven. Geweten kan in de medische beroepspraktijk ook betekenen: samen weten met je collega's, samen met degenen die jou voorgingen, samen met de professionele traditie waarin je staat, tot aan Hippocrates en de evangelist (dokter) Lucas aan toe!

Als het goed is beschikt ieder mens over zo'n vorm van weten maar merk je er weinig van. Het is bij wijze van spreken als bij airbags: in normale gevallen zal je er weinig of niets van merken. Het goede nieuws is dan weer dat zelfs wie een kwaad geweten heeft, kennelijk nog een geweten heeft. Wees dus ook zuinig op een kwaad geweten, want dat duidt er paradoxaal genoeg op dat het nog wel goed met je zit. Wie ook geen kwaad geweten meer kan hebben, moet zich nog het meest zorgen maken.

Publiek moraal

Discussies anno 2016 gaan in Nederland vooral om gewetensbeslissingen die indruisen tegen het recht of de publieke moraal: de arts die uit principe geen euthanasie verricht, de ambtenaar die weigert om homostellen te trouwen. Een publiek beroep op het geweten is niet erg gebruikelijk en functioneert in de regel als een allerlaatste redmiddel. De regels kunnen niet gevolgd worden, de maatschappelijke moraal wordt ervaren als een aanslag op je diepste morele integriteit dat op het spel staat. Je hebt dan ook altijd alleen gewetensbezwaren tegen iets wat *jijzelf* doet (of verondersteld wordt te doen). Tegen het gedrag van anderen kun je allerlei vormen van bezwaren hebben

■ **Theo Boer** is Universitair Docent Ethiek aan de Protestantse Theologische Universiteit te Groningen en Lindeboom Hoogleraar Ethiek van de Zorg aan de Theologische Universiteit Kampen.

maar geen gewetensbezwaren. Belangrijk is verder dat een beroep op het geweten normaal gesproken niet gunstig voor jouw eigenbelang is. De belasting ontduiken, diefstal, ontrouw, te hard rijden – probeer het niet met een beroep op je geweten!

Betere argumenten

Dat men tegenwoordig kritischer naar gewetensbezwaren kijkt, heeft niet alleen nadelen. Wie een beroep op hun geweten doen, zullen dit (beter) moeten uitleggen: het geweten is geen panacee voor mensen die hun morele argumentatie niet op orde hebben. ('Als je dan door je argumenten heen bent, doe je toch gewoon een beroep op het geweten?') Wie zich op zijn geweten beroept, moet die gewetenskeuze in de vorm van begrijpelijke argumenten kunnen uitleggen en kán dat doorgaans ook, al zal dat soms enig denkwerk vergen. Niet dat je gesprekspartners het daar altijd mee eens zullen zijn. Maar belangrijk is dat men de 'mens - dus ook de arts - met een geweten' >>

*Wie ook geen
kwaad geweten
meer kan hebben,
moet zich
nog het meest
zorgen maken*

leert kennen als iemand met compassie. Juist daarom is een term als 'weigerarts' zo problematisch: net als bij 'weigerambtenaar' wordt het beroep op het geweten versmald tot een botte weigering. Niet erg verbazingwekkend worden deze termen in de regel gebruikt door mensen die dat gewetensberoep afwijzen.

Uitzondering

In Nederland zijn er momenteel verschillende (groepen) burgers die op grond van hun geweten weigeren om bepaalde handelingen uit te voeren. Anders dan in de vorige eeuw, toen gewetensbezwaarde jongeren vervangende dienstplicht mochten doen (al duurde die, terecht, wel langer dan de gewone dienstplicht), is er voor dokters of ambtenaren die weigeren om bepaalde handelingen te doen weinig consideratie. Toch is dat ook veelal het wezen van het gewetensberoep: het moet namelijk een uitzondering blijven. Natuurlijk, een maatschappij en een staat hebben baat bij burgers en beroepsbeoefenaars die de meerderheid in het kwaad niet volgen. Maar tegelijkertijd zouden we een onleefbare samenleving krijgen als iedereen te pas

en te onpas een beroep op zijn geweten zou doen. Een patiënt verschijnt niet op een afspraak omdat

zijn geweten hem ingaf om bij de burens koffie te gaan drinken; een treinmachinist blijft om gewetensredenen 's ochtends wat langer liggen; een docent geeft een student om gewetensredenen een tien. Een samenleving is erbij gebaat dat mensen zich allemaal (ongeveer) aan dezelfde regels houden. Dat maakt de omgang voorspelbaar, afspraken betrouwbaar en faciliteert orde en welvaart. Laat een land het gewetensberoep dus maar een beetje moeilijk houden.

Niettemin behoort het geweten voor het *individu* wel tot het dierbaarste wat hij heeft. De Rooms-Katholieke moraal leer, hoezeer zij ook als strikt te boek staat, stelt dat uiteindelijk het individu voor zijn geweten overtuigd moet zijn. Dat mag wat kosten. Wie alleen maar klaagt dat zijn geweten niet gehonoreerd wordt, heeft het misschien niet helemaal begrepen. Want wie er vast van overtuigd is dat hij bepaalde dingen niet moet doen, mag het juist als een eer beschouwen als dat vervelende gevolgen heeft, al zal hij dat laatste uiteraard niet opzoeken. ■

Voor wie wil doorlezen: Theo Boer, 'De functie van het geweten in de ethiek', *Nederlands Tijdschrift Kerk & Recht* 9 (2016), 16-24.

Laat een land het gewetensberoep dus maar een beetje moeilijk houden

